

Ηλία Γ. Ευαγγέλου, Λέκτωρ Α. Π. Θ.

*Η ιδεολογία του Β' Βουλγαρικού Κράτους
στο συγγραφικό έργο του Ευθυμίου Τυρνόβου*

ΛΕΥΚΗ

Η ιστορία του Β' Βουλγαρικού Κράτους ξεκινά, όπως είναι γνωστό, με την εξέγερση των αδελφών Ασέν το 1185 στη βόρεια Βουλγαρία. Ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Β' Άγγελος παρά τις προσπάθειές του δεν κατόρθωσε να καταστείλει την εξέγερση και μέσα στο 1187 αναγκάστηκε να συνάψει συνθήκη ειρήνης με τους επαναστάτες και να αναγνωρίσει το νέο κρατικό μόρφωμα που εκτεινόταν από τον Δούναβη μέχρι και τον Αίμο¹. Το νεοσύστατο Βουλγαρικό Κράτος υπό τη στιβαρή διοίκηση πρώτα του Ασέν (1186-1196), κατόπιν του αδελφού του Πέτρου (1196-1197) και τέλος του νεότερου αδελφού του Ιωαννίτζη (1197-1207) αναδείχθηκε πολύ σύντομα, χάρη και στις ευνοϊκές συγκυρίες, σε υπολογίσιμη δύναμη της περιοχής².

Ανάλογη με την πορεία των στρατιωτικών και πολιτικών εξελίξεων στην περιοχή ήταν και η εξέλιξη της ιδεολογίας του Β' Βουλγαρικού Κράτους κατά την περίοδο αυτή. Οι βούλγαροι επαναστάτες αρχικά αναζήτησαν έναν υπερβατικό σύμμαχο και προστάτη, ο οποίος θα εμπύχωνε και θα ενθάρρυνε τον βουλγαρικό λαό να τους ακολουθή-

1. G. Acropolitae, *Opera*, ed. A. Heisenberg, vol. I, Lipsiae 1903, 20. 9 κ. εξ., N. Choniatae, *Historia*, ed. J. A. van Dieten, Corpus Font. Hist. Byz. XI/1, Series Berolinensis, Berolini 1975, 369. 58 κ. εξ., Μ. Χωνιάτου, *Λόγος ἐγκωμιστικὸς εἰς τὸν βασιλέα κὺρ Ἰσαάκιον τὸν Ἄγγελον*, ἔκδ. Σπ. Λάμπρου, Μ. Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, *Τὰ σωζόμενα*, τ. Α', Ἀθήναι 1879-1880, 245. 65-250. 74. Από τη νεώτερη σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά V. Zlatarski, *Istorija na Bălgarskata Dăržava prez srednite vekove*, tom II, *Bălgarija pod vizantijsko vladičestvo (1018-1187)*, Sofia 1940, σελ. 410 κ. εξ., *Istorija na Bălgarija, tom III Vtora Bălgarska Dăržava*, Sofia 1982, σελ. 118-125, P. Petrov, *Văzstanovjavane na bălgarskata dăržava 1185-1197*, Sofia 1985, J. Andreev, «Văstanieto na Asenevci i văzstanovjavaneto na bălgarskata dăržava», *Istorija na vtoroto bălgarsko carstvo*, σελ. 20-43 και P. Mutafčiev - V. Mutafčieva, *Istorija na bălgarskija narod, ot načenkite na čoveški život po našite zemi do bălgarskoto văzražđane*, Sofia 1998, σελ. 212 κ. εξ., όπου και πλούσια σχετική βιβλιογραφία.

2. V. Zlatarski *Istorija na Bălgarskata Dăržava prez srednite vekove, tom III, Vtoro Bălgarsko Carstvo, Bălgarija pri Asenevci (1187-1280)*, Sofia 1940, σελ. 59 κ. εξ., *Istorija na Bălgarija*, tom III, σελ. 125 κ. εξ., P. Mutafčiev - V. Mutafčieva, *Istorija*, σελ. 223 κ. εξ. Περισσότερα για το ιστορικό πλαίσιο της εποχής βλ. G. Ostrogorsky, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους* (μετάφρ. Ἰ. Παναγόπουλος), τ. 3, Ἀθήνα 1989, σελ. 71 κ. εξ., Ι. Καραγιαννοπούλου, *Ἱστορία Βυζαντινοῦ Κράτους, τόμ. Γ', Ἱστορία Ὑστέρως Βυζαντινῆς Περιόδου (1081-1453), Μέρος Α', Τελευταίες Λάμπεις (1081-1204)*, Θεσσαλονίκη 1999, σελ. 288 κ. εξ.

σει. Βρήκαν τον ιδανικό προστάτη στο πρόσωπο του Αγίου Δημητρίου. Εκμεταλευόμενοι την ευνοϊκή συγκυρία της κατάληψης της Θεσσαλονίκης από τους Νορμανδούς (1185) και τη συνακόλουθη εντύπωση, ιδίως των κατοίκων της, ότι η πόλη εγκαταλήφθηκε από τον Άγιο, οι Βούλγαροι άρχισαν να διαδίδουν ότι ο Άγιος Δημήτριος είχε γίνει δικός τους προστάτης³.

Παράλληλα οι αδελφοί Ασέν επιχείρησαν να εμφανίσουν το νεοσύστατο Κράτος τους ως συνέχεια του Α΄ Βουλγαρικού Κράτους και τους εαυτούς τους ως διαδόχους των ηγεμόνων του⁴. Έτσι προσπάθησαν παρουσιάσουν ως νόμιμο διακαίωμα των Βουλγάρων την ίδρυση του νέου τους Κράτους, το οποίο παρουσίαζαν ως συνέχεια του Βουλγαρικού Κράτους, που καταλύθηκε από τον Ιωάννη Τσιμισκή. Αυτό μας δίνει το πρώτο ιδεολογικό στίγμα του Κράτους που ίδρυσαν οι αδελφοί Ασέν.

Στη μεγαλύτερη ακμή του το Β΄ Βουλγαρικό Κράτος έφτασε υπό την ηγεσία του Ιωάννου - Ασέν Β΄ (1218-1241), οπότε αναδείχθηκε –ιδίως μετά το 1230– ως η ισχυρότερη βαλκανική δύναμη, και μάλιστα δεν δίστασε να διεκδικήσει την ανακατάλυση της Κωνσταντινούπολης από τους δυτικούς σταυροφόρους, έναν στόχο που μοιράζονταν ισότι-

3. Βλ. σχετ. Nicetae Choniatae, *Historia*, 371. 15 κ. εξ., Άωνόμου, «Σύνοψις Χρονική», *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. 7 (έκδ. Κ. Σάθα), Άθήναι 1972 (= Paris 1894), σελ. 372, V. Zlatarski, *Istorija*, tom II, σελ. 472 κ. εξ., Α. Παπαδοπούλου, *Ό Άγιος Δημήτριος εις τήν έλληνικήν και βουλγαρικήν παράδοσιν*, Θεσσαλονίκη 1971, σελ. 71 κ. εξ., Δ. Γόνη, *Ιστορία τών Όρθοδόξων Εκκλησιών Βουλγαρίας και Σερβίας*, Άθήνα 1999², σελ. 55-56, I. Ταρνανίδη, *Ιστορία των Σλαβικών Όρθοδόξων Εκκλησιών*, τόμ. Α΄, *Ιστορία της Βουλγαρικής Εκκλησίας*, Θεσσαλονίκη 2005², σελ. 61.

4. Η προσπάθεια των ηγεμόνων του Βουλγαρικού Κράτους να προβληθούν ως συνεχιστές της παράδοσης του Α΄ Βουλγαρικού Κράτους γίνεται πολύ φανερή στις επιστολές που αντάλλαξαν ο τσάρος Ιωαννίκιος, τρίτος ηγεμόνας του Β΄ Βουλγαρικού Κράτους, με τον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄. Βλ. σχετ. Iv. Dujčev, «Prepiskata na Inokentija III s bǎlgarite. Uvod, tekst i beležki», *Godišnik na Sofijskija Universitet, Istoriko-filologičeski Fakultet*, τ. XXVII, Sofia 1942, τεύχ. 3, σελ. 1-116 και *Latinski izvori za bǎlgarskata istorija*, τ. III, Sofia 1965. Η προσπάθεια αυτή των Βουλγάρων ηγεμόνων γίνεται επίσης φανερή και σε μια σειρά άλλων ενεργειών τους, όπως: ο εντοιχισμός στο ναό των Αγίων Σαράντα Μαρτύρων δύο πρωτοβουλγαρικών επιγραφών των χαγάνων Κρούμου (803;-814) και Ομουρτάγ (814-832); η προβολή της προσωπικότητας και του έργου των αγίων φωτιστών Κυρίλλου και Μεθοδίου ως τμήμα του ιστορικού παρελθόντος του Βουλγαρικού Κράτους, καθώς και η προβολή Βουλγάρων αγίων που συνδέονται με την ιστορία του Α΄ Βουλγαρικού Κράτους (ο Άγιος Ιωάννης της Ρίλας και ο Άγιος τσάρος Πέτρος). Βλ. σχετ. R. Panova, *Stoličnijat grad v kulturata na srednovekovna Bǎlgarija*, Sofia 1995, σελ. 156-159.

μα με τα ελληνικά κράτη που προέκυψαν μετά την άλωση του 1204⁵. Αυτό σηματοδοτεί μια εξέλιξη στην ιδεολογική ταυτότητα του Β' Βουλγαρικού Κράτους. Οι Βούλγαροι δεν αρκούσαν πλέον στο όραμα της αποκατάστασης ενός νέου κρατικού μορφώματος ως συνέχειας του αρχαίου και ένδοξου Κράτους του Συμεών και του Πέτρου αλλά οραματίζονταν τη δημιουργία μιας Αυτοκρατορίας με κέντρο την ίδια την Κωνσταντινούπολη⁶. Αυτό αποτελεί το επόμενο στάδιο στην ιδεολογική εξέλιξη του Β' Βουλγαρικού Κράτους.

Η ακμή του Β' Βουλγαρικού Κράτους όμως ήταν πολύ σύντομη. Ο θάνατος του Ιωάννου - Ασέν Β' σήμανε την αρχή μιας καλπάζουσας παρακμής. Η αστάθεια στο εσωτερικό επιδεινώθηκε και από την εξωτερική πίεση που ασκούσαν η παλινορθωμένη Αυτοκρατορία του Μιχαήλ Η' Παλαιολόγου από τη μία μεριά και οι Τάταροι από την άλλη⁷. Αυτή την κατάσταση της παρακμής επιχείρησε να ανακόψει ο Γεώργιος Τέρτερη (1280-1292) –ιδρυτής της δυναστείας των Τέρτερη– και ιδίως ο γιος του Θεόδωρος - Σβετοσλάβος (1300-1322)⁸, στη διάρκεια της βασιλείας του οποίου οι Βούλγαροι ήλπιζαν ότι θα ξαναζούσαν ημέρες δόξας ανάλογες με αυτές της βασιλείας του Ιωάννου - Ασέν Β'. Η ανάκαμψη όμως του Κράτους ήταν πρόσκαιρη. Αμέσως μετά το θάνατο του Θεοδώρου - Σβετοσλάβου η χώρα άρχισε και πάλι να καταποντίζεται.

Νέες ελπίδες γέννησε η άνοδος στο θρόνο της νέας δυναστείας

5. Σχετικά με την επεκτατική πολιτική του Ιωάννου - Ασέν Β' και την επιδίωξή του να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη βλ. V. Zlatarski, *Istorija*, tom II, σελ. 323 κ. εξ., *Istorija na Bǎlgarija*, tom III, σελ. 162 κ. εξ., G. Ostrogorsky, *Ιστορία*, τ. 3, σελ. 113 κ. εξ., P. Mutafčiev - V. Mutafčieva, *Istorija*, σελ. 242 κ. εξ.

6. Την επεκτατική διάθεση του Ιωάννου - Ασέν Β' και την επιδίωξή του να ιδρύσει μια αυτοκρατορία με κέντρο την Κωνσταντινούπολη εκφράζει με τον πιο χαρακτηριστικό τρόπο η καθιέρωση του τίτλου «τσάρος των Βουλγάρων και των Ελλήνων» που υιοθέτησε μετά τη μάχη της Κλοκοτνίτσας (1230). Βλ. σχετ. D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453*, London 1971, σελ. 243-244, G. Bakalov, *Srednovekovnijat bǎlgarski vladetel (Titulatura i insignia)*, Sofia 1995, σελ. 211, I. Božilov, «III. Asenevci: Renovatio imperii Bulgarorum et Graecorum», *Sedem etjuda po srednovekovna istorija*, Sofia 1995, σελ. 182 κ. εξ.

7. Βλ. σχετ. V. Zlatarski, *Istorija*, tom II, σελ. 495 κ. εξ., D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, σελ. 244, G. Ostrogorsky, *Ιστορία*, τ. 3, σελ. 133-151 και I. Καραγιαννοπούλου, *Το Βυζαντινό Κράτος*, Θεσσαλονίκη 1996⁴, σελ. 238 κ. εξ.

8. M. Dinič, «The Balkans 1018-1499», *The Cambridge Medieval History*, vol. IV, part I, Cambridge 1966, σελ. 536-537, D. Lang, *The Bulgarians from Pagan Times to the Ottoman Conquest*, Southampton 1976, σελ. 85-86, *Istorija na Bǎlgarija*, tom III, σελ. 294 κ. εξ. και P. Mutafčiev - V. Mutafčieva, *Istorija*, σελ. 281 κ. εξ.

των Σισμάν με ιδρυτή τον Μιχαήλ - Σισμάν (1323-1330)⁹, η βασιλεία του οποίου ξεκίνησε με τους καλύτερους αιώνες, καθώς ο νέος ηγεμόνας αποκατέστησε την ενότητα του Κράτους που είχε διαραγεί μετά την απόσχιση της Ηγεμονίας του Βιδυνίου το 1281¹⁰. Η άνοδος όμως της ισχύος του Σερβικού Κράτους δεν επέτρεψε μια νέα αποκατάσταση της βουλγαρικής πολιτικής και στρατιωτικής δύναμης ανάλογης με αυτή των μέσων του 13ου αιώνα¹¹. Εξασφάλισε ωστόσο μια μακρά περίοδο εσωτερικής ηρεμίας και σταθερότητας, που υπήρξε πολύτιμη για την ταλαιπωρημένη από τις αδιάκοπες εσωτερικές και εξωτερικές συγκρούσεις χώρα. Στη διάρκεια της μακροχρόνιας βασιλείας του Ιωάννου - Αλεξάνδρου (1331-1371)¹² η αποκατάσταση της εσωτερικής ηρεμίας και η εύνοια του τσάρου επέτρεψαν την πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας. Η καλλιέργεια των γραμμάτων και των τεχνών έφεραν τη Βουλγαρία στην πρωτοπορία ολόκληρου του σλαβικού κόσμου και την καθιέρωσαν ως το σημαντικότερο πνευματικό κέντρο από το οποίο τα πνευματικά επιτεύγματα του βυζαντινού κόσμου περνούσαν και διαχέονταν στον σλαβικό¹³.

Λαμπρό δείγμα όλης αυτής της δραστηριότητας αποτελούν τα συγγράμματα που αντιγράφηκαν ή μεταφράστηκαν για τη βιβλιοθήκη του τσάρου Ιωάννου - Αλεξάνδρου¹⁴. Τα συγγράμματα όμως αυτά

9. M. Dinič, «The Balkans», σελ. 542 κ. εξ., *Istorija na Bălgarija*, tom III, σελ. 323 κ. εξ., P. Mutafčiev - V. Mutafčieva, *Istorija*, σελ. 294-295.

10. Περισσότερα για την ιστορία της Ηγεμονίας του Βιδυνίου βλ. N. Nedev, *Vărhu istorijata na vidinskoto carstvo*, Vidin 1914 και P. Nikov, «Istorija na vidinskoto knjažestvo do 1323 godina», *Godišnik na Sofijskija Universitet. Istoriko-filologičeski Fakultet*, 18 (1922), No 8, σελ. 1-124, *Istorija na Bălgarija*, tom III, σελ. 291-294.

11. *Istorija srpskog narod*, tom I, Beograd 1981, σελ. 511-565, G. Ostrogorsky, *Ιστορία*, τ. 3, σελ. 199, P. Mutafčiev - V. Mutafčieva, *Istorija*, σελ. 288 κ. εξ.

12. *Istorija na Bălgarija*, tom III, σελ. 334 κ. εξ., I. Božilov, *Familijata na Asenevci (1186- 1460). Genealogija i prosopografija*, Sofia 1994², σελ. 149-178, P. Mutafčiev - V. Mutafčieva, *Istorija*, σελ. 296-297.

13. Για την πνευματική και πολιτιστική ανάπτυξη της Βουλγαρίας την περίοδο αυτή βλ. Ém. Turdeanu, *Littérature Bulgare du XIe siècle et sa diffusion dans les pays Roumains*, [Travaux Publiés par l'Institut d'Études Slaves, XXII] Paris 1947, I. Ταρνάνιδη, *Ιστορία*, σελ. 81-86, Δ. Γόννη, *Ιστορία*, σελ. 71-76, D. Petkanova, *Starobălgarska literatura IX-XVIII vek*, Sofia 1997³, σελ. 404 κ. εξ., και *Istorija na Bălgarija*, σελ. 399 κ. εξ.

14. Από τα συγγράμματα που αντιγράφηκαν για την προσωπική βιβλιοθήκη του τσάρου Ιωάννου - Αλεξάνδρου σήμερα σώζονται και φυλάσσονται σε διάφορες βιβλιοθήκες: α) το Τετραβάγγελο του Ιωάννου - Αλεξάνδρου, που συντάχθηκε το 1356 περίπου και σήμερα φυλάσσεται στο Βρετανικό Μουσείο, β) το Ψαλτήριο του Tomić που σήμερα φυλάσσεται στο Ιστορικό Μουσείο της Μόσχας, γ) ο Σύμμεικτος Κώδικας (sbornik) του Γερμανού που χρονολογείται από το 1359, δ) ο Σύμμεικτος Κώδικας (sbornik) του

δεν μας δείχνουν μόνο την ποιότητα και την έκταση αυτής της δραστηριότητας. Παράλληλα μας δίνουν και το ιδεολογικό στίγμα του Β' Βουλγαρικού Κράτους κατά την περίοδο αυτή. Ανάμεσα στα συγγράμματα αυτής της εποχής ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η μετάφραση του Χρονικού του Μαννασή. Στο έργο αυτό ο βούλγαρος μεταφραστής αποδίδει στον Ιωάννη - Αλέξανδρο τους χαρακτηρισμούς που ο βυζαντινός συντάκτης του Χρονικού χρησιμοποιεί για τον αυτοκράτορα Μανουήλ Κομνηνό ενώ τη θέση της Κωνσταντινούπολης, ως αυτοκρατορικής πόλης, λαμβάνει το Τύρνοβο¹⁵.

Η επεξεργασία της αυτοκρατορικής ιδεολογίας του Χρονικού από τον βούλγαρο μεταφραστή του δηλώνει αναμφίβολα ένα ακόμα βήμα στην εξελικτική πορεία της ιδεολογίας του Β' Βουλγαρικού Κράτους. Εγκαταλείπεται πλέον ως ανέφικτη η διεκδίκηση της Κωνσταντινούπολης και η δημιουργία μιας Αυτοκρατορίας με κέντρο αυτή ως πολιτικός στόχος του Βουλγαρικού Κράτους, ο οποίος είχε τεθεί στη διάρκεια της βασιλείας του Ιωάννου - Ασέν Β'. Τώρα πια υιοθετούνται ρεαλιστικότεροι στόχοι. Στους νέους ιδεολογικούς προσανατολισμούς των Βουλγάρων τη θέση της Κωνσταντινούπολης καταλαμβάνει το Τύρνοβο, ως το κέντρο της Αυτοκρατορίας που οραματίζονται, ενώ ο τσάρος Ιωάννης - Αλέξανδρος περιβάλλεται με όλη την αίγλη της αυτοκρατορικής εξουσίας, όπως άλλωστε δηλώνουν οι παραστάσεις του

Λαυρεντίου που χρονολογείται από το 1348 και σήμερα φυλάσσεται στη Δημόσια Βιβλιοθήκη της Πετρούπολης και ε) το Ψαλτήριο της Σόφιας που χρονολογείται από το 1337 και σήμερα φυλάσσεται στην Ακαδημία Επιστημών της Βουλγαρίας. Τα παραπάνω χειρόγραφα συγγράμματα, αν και είναι λίγα μόνο από τα βιβλία της Βιβλιοθήκης του Ιωάννου - Αλεξάνδρου δίνουν μια ικανοποιητική εικόνα του πλούτου και της έκτασής της, καθώς και των ενδιαφερόντων του τσάρου. Περισσότερα για τα συγγράμματα αυτά, καθώς και για την τσαρική βιβλιοθήκη βλ. I. Dujčev - K. Kuev, «Bălgarskata literatura prez XIV v.», *Istoriija na bălgarskata literatura* (επιμ. V. Velčev, Em. Georgiev, P. Dinekov), τ. I, Sofia 1963, σελ. 276-279, A. Džurova, «Njakoi osobenosti na ilustraciite v Tomičovija Psaltir ot XIV v.», *Tărnovska Knižovna Škola (1371-1971). Meždunaroden simpozium Veliko Tărnovo, 11-14 Oktomvri 1971*, Sofia 1974, 405-428 και της ίδιας, «Ukrasenite răkopisi ot XIV v. izlezli ot Tărnovo i okolnostite mu», *Tărnovska Knižovna Škola*, 2 (1980), σελ. 533-554, L. Živkova, *Četveroevangelioto na car Ivan - Aleksandăr*, Sofia 1980, K. Kuev, *Ivan - Aleksandrovijat sbornik ot 1348*, Sofia 1981, D. Petkanova, *Literatura*, σελ. 404 κ. εξ.

15. Το Χρονικό του Μαννασή μεταφράστηκε στα βουλγαρικά γύρω στο 1345. Σήμερα φυλάσσεται στη Βιβλιοθήκη του Βατικανού. Περισσότερα βλ. I. Dujčev - K. Kuev, *Bălgarskata literatura*, σελ. 276, D. Petkanova, *Literatura*, σελ. 405, *Hronikata na Konstantin Manasi*, (επιμ. I. Bujukliev, I. Božilov) Sofia 1992, σελ. 24-42. Πρβλ. I. Dujčev, *Letopista na Konstantin Manasi (Fototipno izdanie na vaticanskija prepis)*, Sofia 1963.

σε μικρογραφίες και νομίσματα, που αντιγράφουν με ακρίβεια βυζαντινά πρότυπα¹⁶.

Μέσα σε αυτό το ιστορικό και πολιτιστικό πλαίσιο ανδρώθηκε πνευματικά ο Ευθύμιος, τελευταίος πατριάρχης του Τυρνόβου (1375-1394)¹⁷. Ο Ευθύμιος από τα πρώτα του βήματα στη μοναχική ζωή συνδέθηκε με την κίνηση του Ησυχασμού στη Βουλγαρία και έγινε ένας από τους επιφανέστερους εκπροσώπους της. Υπήρξε στενός μαθητής του ησυχαστή μοναχού Θεοδοσίου από το Τύρνοβο, ο οποίος συνέβαλε καθοριστικά στη διάδοση και καθιέρωση του Ησυχασμού στη Βουλγαρία τον 14ο αιώνα¹⁸. Στο σημείο αυτό πρέπει να υπογραμμισθεί ότι ο Θεοδόσιος ανήκε στον κύκλο του Γρηγορίου του Σιναΐτου¹⁹ και συνδεόταν με στενούς πνευματικούς δεσμούς τόσο με τους

16. D. Obolensky, *Commonwealth*, σελ. 245-247 και I. Ταρνανίδη, *Ιστορία*, σελ. 82-83.

17. Τον Βίο του Ευθυμίου Τυρνόβου συνέγραψε ο Γρηγόριος Τσάμπλακ. *Pohvalno slovo za Evtimij ot Grigorij Camblak* (επιμ. P. Rusev, I. Gălăbov, A. Davidov, G. Dančev), Sofia 1971. Για το πρόσωπο και τη δράση του τελευταίου πατριάρχη Τυρνόβου υπάρχει εκτενής σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά Hr. Popov, *Evtimij posleden Tărnovski i Trapezicki Patriarh (1375-1394)*, Plovdiv 1901, D. Marinov, *Evtimij Patriarh Tărnovski, životät i duhovno obštvenata mu dejatelnost*, Varna 1905, St. Cankov, *Patriarh Evtimij*, Sofia 1906, K. Veličkov, *Patriarh Eftimij, života mu stradanijata i smärt'ita v Bačkovskij Manastir "Sv. Bogorodiča"*, Plovdiv 1907, V. Kiselkov, *Patriarh Evtimij*, Sofia 1938, I. Bogdanov, *Patriarh Evtimij, kniga za nego i negovoto vreme*, Sofia 1970, Kl. Ivanova, *Patriarh Evtimij, narodna prosveta*, Sofia 1986, M. La Bauve Hebert, *Hesychasm, Word - Weaving, and Slavic Hagiography. The Literary School of Patriarch Euthymius*, München 1992 και Η. Ευαγγέλου, *Γλωσσικές και εκκλησιαστικές μεταρρυθμίσεις στη Βουλγαρία τον 14ο αιώνα. Η συμβολή του πατριάρχη Τυρνόβου Ευθυμίου*, Θεσσαλονίκη 2002, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

18. Τον Βίο του Θεοδοσίου από το Τύρνοβο συνέγραψε ο συμμοναστής και φίλος του πατριάρχη Κάλλιστος. V. Zlatarski, «Žitie i žizn prepodobnago otca našego Teodosia iže v Trěnově postničestvonavšago», *Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina*, 20 (1904), 1-41. Για το πρόσωπο και τη δραστηριότητα του Θεοδοσίου του Τυρνόβου βλ. P. Syrku, *K Istorii ispravlenija knig v Bolgarii v XIV veke*, τ. I-II, London 1972 (= S. Peterburg 1898 and 1890), σελ. 141-255, V. Kiselkov, *Žitiето na sv. Teodosij Tărnovski kato istoričeski pametnik*. Sofia 1926 και του ιδίου, *Prouki i očerti po starobălgarska literatura*, Sofia 1956, σελ. 151-159.

19. Για την έκδοση του Βίου του Γρηγορίου του Σιναΐτη βλ. I. Pomjalovskij, *Žitie iže vo svyatyh otca našego Grigorija Sinaita po rukopisi Moskovskoj Sinodal'noj biblioteki*, Sanktpeterburg 1894 (= Zapiski Istoriko-filologičeskago Fakulteta Imperatorskago S-Peterburskago Universiteta, No 35). Και σε νεοελληνική απόδοση Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον ἐκλόγιον περιέχον Βίους ἐξιολόγους διαφόρων ἁγίων*, Ἀθήναι 1974, σελ. 292-304. Πρβλ. Δ. Γόννη, *Τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλίστου Α΄*, Ἀθήναι 1980, σελ. 29 κ. εξ. Περισσότερα για το πρόσωπο και το έργο του Γρηγορίου του Σιναΐτου βλ. A. E. Tachiaos, «Gregory Sinates' Legacy to the Slavs: Preliminary Remarks», *Cyrilomethodianum*, 7 (1983), 113-160 και Α. Δεληκάρη, *Άγιος Γρηγό-*

βυζαντινούς όσο και με τους σερβικούς ησυχαστικούς κύκλους. Ο Ευθύμιος ακολούθησε πιστά τον Θεοδοσίο μέχρι το θάνατό του, που τον βρήκε στην Κωνσταντινούπολη πιθανότατα το 1363, όπου είχε μεταβεί με λίγους μαθητές του για να συναντηθεί με τον φίλο του πατριάρχη Κάλλιστο²⁰.

Μετά τον θάνατο του πνευματικού του πατέρα ο Ευθύμιος παρέμεινε για λίγο στην Κωνσταντινούπολη και κατόπιν ταξίδεψε στο Άγιον Όρος, όπου ασκήθηκε για αρκετά χρόνια²¹. Στη διάρκεια της παραμονής του στα σημαντικότερα πνευματικά κέντρα του βυζαντινού κόσμου ο Ευθύμιος έμαθε άριστα την ελληνική γλώσσα και μελέτησε στις πλούσιες βιβλιοθήκες τους. Φαίνεται μάλιστα ότι από αυτή την περίοδο ξεκίνησε το μεταρρυθμιστικό του έργο που αφορούσε τη χρήση της παλαιοσλαβικής γλώσσας και τη διόρθωση παλαιότερων μεταφράσεων από τα ελληνικά. Γύρω στο 1371 ο Ευθύμιος επέστρεψε στην πατρίδα του, όπου ίδρυσε τη Μονή της Αγίας Τριάδας έξω από το Τυρνόβο²². Εκεί συνέχισε το μεταρρυθμιστικό του έργο μέχρι το 1375, οπότε εξελέγη πατριάρχης Τυρνόβου²³.

Ο Ευθύμιος και ως πατριάρχης συνέχισε να ασχολείται με τη διόρθωση παλαιότερων μεταφράσεων, τη μετάφραση νέων έργων από τη βυζαντινή γραμματεία και τη συγγραφή δικών του. Όλη αυτή η δραστηριότητα τον ανέδειξε ως τον κυριότερο εκπρόσωπο της λόγιας Σχολής του Τυρνόβου, της οποίας το έργο καθιερώθηκε σε ολόκληρο τον σλαβικό κόσμο κυρίως χάρη στο δικό του κύρος²⁴.

ριος ο Σιναΐτης. Η δράση και η συμβολή του στη διάδοση του Ησυχασμού στα Βαλκάνια, Θεσσαλονίκη 2004.

20. Βλ. σχετ. V. Zlatarski, «Žitie i žizn», σελ. 31-32, *Pohvalno slovo za Evtimij*, κεφ. 15, σελ. 142-145. Για τον πρόσωπο και το έργο του πατριάρχη Καλλίστου βλ. Δ. Γόννη, Το συγγραφικόν ἔργον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Καλλίστου Α΄, Ἀθήναι 1980 και Ν. Παπαδημητρίου - Δούκα, «Κάλλιστος Α΄ καὶ Ἅγιον Ὄρος», *Θεολογία*, 76 (2005), τεύχ. 2ον, σελ. 721-729.

21. *Pohvalno slovo za Evtimij*, κεφ. 17-24, σελ. 147-161.

22. *Pohvalno slovo za Evtimij*, κεφ. 26, σελ. 163-165.

23. Σχετικά με το μεταρρυθμιστικό έργο του Ευθυμίου κατά την περίοδο αυτή και την εκλογή του στον πατριαρχικό θρόνο του Τυρνόβου βλ. *Pohvalno slovo za Evtimij*, κεφ. 28-33, σελ. 167-177.

24. Περισσότερα για τη μεταρρυθμιστική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε στη Βουλγαρία και η οποία είναι γνωστή ως λόγια Σχολή του Τυρνόβου, καθώς και για τη συμμετοχή του Ευθυμίου στην κίνηση αυτή βλ. ενδεικτικά V. Kiselkov, *Patriarh Evtimij*, σελ. 185 κ. εξ., Ėm. Turdeanu, *Littérature*, 70 κ. εξ., S. Nankov, «Tárnovska ili evtimievata redakcija na čarkovno-bogoslužebnite knigi», *Godišnik na Duhovnata Akademija "sv. Kliment Ohridski"*, τ. XI [XXXVII], 6 (1961-1962), σελ. 221-255 και του ίδιου, «Bogosluzhebnata knižnina v Bălgarija i sv. patriarh Evtimij», *Sbornik, Deset Godini Bălgarska Patriaršija, 10 Maj 1953-1963*, Sofia 1963, σελ. 112-124, P. Dinekov, «Evtimij Tăr-

Στον πατριαρχικό θρόνο παρέμεινε μέχρι την άλωση του Τυρνόβου από τους Οθωμανούς το 1393. Λίγο αργότερα –μέσα στο 1394– υποχρεώθηκε από τους κατακτητές να εγκαταλείψει το ποιμνιό του και από τότε χάνονται τα ίχνη του²⁵.

Ο Ευθύμιος τόσο ως λόγιος συγγραφέας, μεταφραστής και διορθωτής όσο και ως πατριάρχης της Βουλγαρικής Εκκλησίας έδρασε μέσα στο πλαίσιο του ησυχαστικού κινήματος, στο οποίο, όπως σημειώ-

novski», *Istorija na bǎlgarskata literatura* (επιμ. V. Velčev, Em. Georgiev, P. Dinekov), τ. I, Sofia 1963, σελ. 285-307, I. Dujčev - K. Kuev, *Bǎlgarskata literatura*, σελ. 267-284, D. Ivanova - Mirčeva, «Evtimij Tǎrnovski, pisatel - tvorec na literaturnija bǎlgarski ezik ot kǎsnoto srednovekovieto», *Tǎrnovska Knížovna Škola (1371-1971). Meždunaroden simpozium Veliko Tǎrnovo, 11-14 Oktomvri 1971*, Sofia 1974, σελ. 197-210, St. Kožuharov, «Tǎrnovska knížovna škola i razvitieto na himničnata poezija v starata bǎlgarska literatura», *Tǎrnovska Knížovna Škola (1371-1971). Meždunaroden simpozium Veliko Tǎrnovo, 11-14 Oktomvri 1971*, Sofia 1974, σελ. 277-309, G. Petkov, «Evtimij i školata mu spored "Skazanie o pismeneh" ot Konstantin Kostenečki», *Tǎrnovska Knížovna Škola (1371-1971). Meždunaroden simpozium Veliko Tǎrnovo, 11-14 Oktomvri 1971*, Sofia 1974, σελ. 531-544, J. Rusek, «Promeni v leksikata na bǎlgarskija ezik i otnošenieto na patriarh Evtimij kǎm tjah», *Tǎrnovska Knížovna Škola (1371-1971). Meždunaroden simpozium Veliko Tǎrnovo, 11-14 Oktomvri 1971*, Sofia 1974, σελ. 179-196, P. Rusev, «Školata na Evtimij Tǎrnovski v Manastira "Sv. Troica"», *Tǎrnovska Knížovna Škola (1371-1971). Meždunaroden simpozium Veliko Tǎrnovo, 11-14 Oktomvri 1971*, Sofia 1974, σελ. 27-38, Bl. Čiflianov, «Bogosluzhebna reforma na patriarh Evtimij», *Studia Balkanica*, 8 (1974), σελ. 31-41, D. Lihačov, «Stilǎt na tǎrnovskata literaturna škola i negovoto značenie v razvitieto na staroruskata literature», *Ezik i Literatuta*, 5 (1976), σελ. 9-26, Kl. Ivanova, «Patriarh Evtimij i agiografskata tradicija v srednovekovnata literatura (650 godini ot roždenieto mu)», *Literaturna Misǎl*, 10 (1977), σελ. 90-99, I. Haralambiev, «Za osnovnite principi na ezikovo-pravopisnata reforma na patriarh Evtimij Tǎrnovski», *Bǎlgarski Ezik*, 29 (1979), σελ. 22-30, του ίδιου, «Osnovni sintaktični čerti v ezika na Evtimij Tǎrnovski (kǎm vǎprosa za sǎštnotta na evtimievata ezikova reforma)», *Trudove na Velikotǎrnovskija Universitet, "Kiril i Metodij", Filologičeski Fakultet*, tom XXI, 2 (1986), σελ. 97-117, του ίδιου, «Razvoj na govorimija bǎlgarski ezik», *Istorija na bǎlgarskija ezik*, Veliko Tǎrnovo 1999, σελ. 41-201, N. Kočev, «Kǎm vǎprosa za filosofskata strana na evtimievata reforma spored "O Pismeneh" na Konstantin Kostenečki», *Tǎrnovska Knížovna Škola*, 2 (1980), σελ. 239-245, A. Davidov, «Kǎm leksikalnata harakteristika na "Pohvalno slovo za Evtimij" i "Mǎčenie na Joan Novi" ot Grigorij Camblak», *Tǎrnovska Knížovna Škola (1371-1971)*, Meždunaroden simpozium Veliko Tǎrnovo, 11- 14 Oktomvri 1971, Sofia 1974, σελ. 69-92, E. Economou, «Pletenie Sloves in the Works of Demetrius Cantacuzene», *Cyrrillomethodianum*, XIII-XIV (1989-1990), σελ. 93-110, I. Talev, «Izvǎršval li e patriarh Evtimij pravopisna reforma», *Bǎlgarski Ezik*, 2 (1991), σελ. 120-127, M. La Bauve Hebert, «The Linguistic and Literary Reforms of Patriarch Euthymius: a Return to the Sources», *Palaeobulgarica*, 17 (1993), τεύχ. III, σελ. 52-62, R. Pikió, «"Pletenie sloves" i literaturnite stilove na pravoslavnite slaviani v epohata na kǎsnoto srednovekovie», *Pravoslavnoto slavianstvo i starobǎlgarskata kulturna tradicija* (μετάφρ. Al. Džambeluka - Kossova), Sofia 1993, σελ. 531-559 και Η. Ευαγγέλου, *Μεταρρυθμίσεις*, σελ. 85 κ. εξ.

25. *Pohvalno slovo za Evtimij*, κεφ. 61, σελ. 217-219.

θηκε ήδη, εντάχθηκε από πολύ νωρίς. Η ένταξή του αυτή τον έφερε σε επαφή με τα πιο σύγχρονα πνευματικά ρεύματα του βυζαντινού κόσμου, καθώς και με τις πιο φωτισμένες προσωπικότητες του καιρού του, που ενέπνευσαν και τροφοδότησαν την πνευματική του δημιουργία. Παράλληλα όμως τον ενέταξε σε αυτό που ονομάστηκε «Ησυχαστική Διεθνής»· σε ένα δηλαδή υπερεθνικό πνευματικό κίνημα που η επιρροή του εκτεινόταν πέρα από την εκκλησιαστική σφαίρα σε όλους τους τομείς του πολιτικού και εκκλησιαστικού βίου των ορθόδοξων βαλκανικών λαών, τους οποίους επιχείρησε και εν πολλοίς κατόρθωσε να φέρει πιο κοντά λίγο πριν την επικράτηση των Οθωμανών στην περιοχή²⁶.

Το συγγραφικό έργο του τελευταίου πατριάρχη Τυρνόβου αποτελείται από μεταφράσεις, διορθώσεις παλαιότερων μεταφράσεων, καθώς και από πρωτότυπα έργα. Το πρωτότυπο έργο του περιλαμβάνει τέσσερις Βίους (του αγίου Ιωάννου της Ρίλας, του αγίου Ιλαρίωνος Μογλενών, της οσίας Παρασκευής της Επιβατινής και της οσίας Φιλοθέας), τέσσερις Ομιλίες (προς τιμή των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, του αγίου Ιωάννου του Πολιβότου, του αγίου Μιχαήλ του Πολεμιστού και της αγίας Κυριακής), μία Ακολουθία και έναν Παρακλητικό Κανόνα προς τιμή της αγίας Θεοφανώς, καθώς και τέσσερις Επιστολές προς διάφορες εκκλησιαστικές προσωπικότητες του καιρού του²⁷.

26. D. Obolensky, *Commonwealth*, σελ. 302, Περισσότερα για την κίνηση του Ησυχασμού και τη διάδοσή της στη Βαλκανική βλ. J. Meyendorff, *A Study of Gregory Palamas* (transl. by G. Lawrence), London 1964, του ίδιου, *Byzantine Hecychasm: Historical, Theological and Social Problems*, London 1974, του ίδιου, «Mount Athos in the Fourteenth Century: Spiritual and Intellectual Legacy», *Dumbarton Oaks Papers*, 42 (1988), σελ. 157-165, Α. - Ε. Tachiaos, «Le mouvement hésychaste pendant les dernières décennies du XIVe siècle», *Κληρονομία*, 6 (1974), σελ. 113-132, Β. Χριστοφορίδη, *Οι ησυχαστικές έριδες κατά το ΙΔ' αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1993, Δ. Γόννη, *Ιστορία*, σελ. 82 κ. εξ., Ι. Ταρνανίδη, *Ιστορία*, σελ. 83 κ. εξ., Α. Δεληκάρη, *Άγιος Γρηγόριος ο Σιναΐτης*, σελ. 112 κ. εξ.

27. Τα έργα του Ευθυμίου Τυρνόβου δημοσίευσε πρώτος ο Kalužniacki βλ. σχετ. Ε. Kalužniacki, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375-1393)*, London 1971 (= Vienna 1901). Γενικότερα για το συγγραφικό έργο του τελευταίου πατριάρχη Τυρνόβου βλ. ενδεικτικά: Έμ. Turdeanu, *Littérature*, σελ. 70-139, St. Κοζuharov, «Tărnovska knižovna škola i razvitiето na himničnata poezija v starata bălgarska literatura», *Tărnovska Knižovna Škola (1371-1971). Meždunaroden simpozium Veliko Tărnovo, 11-14 Oktomvri 1971*, Sofia 1974, σελ. 277-309, ΚΙ. Ivanova, «Žitieto na Petka Tărnovska ot patriarh Evtimij (iztočnici i tekstologičeski beležki)», *Starobălgarska Literatura*, 8 (1980), σελ. 13-36, της ίδιας, «Vizantijskite iztočnici na pohvalata za Konstantin i Elena ot Evtimij Tărnovski», *Starobălgarska Literatura*, 10 (1981), σελ. 3-15, της ίδιας, «Pohvalното slovo za Joan Polivotski ot Evtimij Tărnovski», *Starobălgarska Literatura*, 12 (1982), σελ. 30-

Το πρωτότυπο συγγραφικό έργο του Ευθυμίου Τυρνόβου αποτελεί πολύτιμη πηγή για την πνευματική και πολιτιστική ζωή του Βουλγαρικού Κράτους κατά τον 14ο αιώνα ενώ παράλληλα αποτυπώνει την ιδεολογική του ταυτότητα με τρόπο χαρακτηριστικό και σαφή.

Στα συγγράμματα του Ευθυμίου είναι κυρίαρχη η πεποίθηση ότι το Βουλγαρικό Κράτος ιδρύθηκε με θεία παρέμβαση όταν αποδυναμώθηκε η ισχύς των Ελλήνων (βλ. σχετ. στον Βίο του αγίου Ιωάννου της Ρίλας)²⁸. Υιοθετείται έτσι απόλυτα η επίσημη ιδεολογία του Β' Βουλγαρικού Κράτους που επιχειρούσε να το εμφανίσει ως δημιούργημα της πρόνοιας του Θεού και συνέχεια του Α' Βουλγαρικού Κράτους του Βόρη, του Συμεών και του Πέτρου, το οποίο θεία βουλήση είχε υποταγεί στην ισχύ της Κωνσταντινούπολης²⁹.

Στη συνείδηση του Ευθυμίου Τυρνόβου οι ηγεμόνες που κυβέρνησαν το Βουλγαρικό Κράτος ήταν σπουδαίοι και λαμπροί ηγέτες ιδιαίτερα μνημονεύονται στα έργα του ο Ασέν Α', ιδρυτής του Κράτους και της δυναστείας των Ασέν, ο Ιωαννίτζης ή Καλογιάννης και ο Ιωάννης - Ασέν Β'. Για τον Ασέν Α' ο Ευθύμιος σημειώνει ότι ήταν ικανός κυβερνήτης και άξιος στρατιωτικός ηγέτης, ο οποίος με τις στρατιωτικές του επιτυχίες κατόρθωσε να εδραιώσει και να επεκτείνει τη βουλγαρική κυριαρχία καταλαμβάνοντας εδάφη και πόλεις που ανήκαν προηγουμένως στο Βασίλειο των Ελλήνων (βλ. σχετ. στον Βίο του αγίου Ιωάννου της Ρίλας)³⁰. Για τον Ιωαννίτζη ή Καλογιάννη σημειώνει επίσης ότι ήταν άριστος κυβερνήτης και γενναίος στρατηγός, που με το θάρρος και την ικανότητά του κατέλαβε πολλές πόλεις και

53, της ίδιας, «Literaturni nabljudenija vărhu dve pohvalni slova ot Evtimij Tărnovski», *Starobălgarska Literatura*, 14 (1983), σελ. 10-36, και της ίδιας, «Literaturni i tekstologičeski nabljudenija vărhu žitieto na sv. Ivan Rilski ot sv. patriarh Evtimij», *Bălgarska Patriaršija, Cărkovnoistoričeski i Arhiven Institut, Centralen Cărkoven Istorikoarheologičeski Muzei, Izvestija*, 3 (1985) σελ. 145-161, P. Rusev, «Pohvalno slovo za Konstantin i Elena ot Evtimij Tărnovski», *Starobălgarska Literatura*, 12 (1982), σελ. 14-29, D. Kenanov, «Hudožestvenijat svjat na "Pohvalno slovo za Nedelja" ot Evtimij Tărnovski», *Literaturna Misal*, 6 (1983), σελ. 39-51, του ιδίου, «Za literaturnija život na edna evtimieva tvorba (Žitie na Parion Măglenski)», *Palaeobulgarica*, 2 (1986), σελ. 68-87, του ιδίου, D. Kenanov, «Evtimievoto žitie na sv. Ivan Rilski v agiografskata tradicija», *Palaeobulgarica*, 1 (1992), σελ. 44-57, και του ιδίου, D. Kenanov, *Oratorskata proza na patriarh Evtimij Tărnovski*, Veliko Tărnovo 1995, Δ. Γόννη - Π. Καυσοκαλυβίτη, *Ἡ ὁσία Φιλοθέα*, σελ. 13-34 και 87-121.

28. Βλ. σχετ. E. Kalužniacki, *Werke des patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375-1393)*, London 1971 (= Vienna 1901), σελ. 23.

29. Σχετικά με την προσπάθεια που κατέβαλαν οι βούλγαροι ηγεμόνες να εδραιώσουν την πεποίθηση ότι το Κράτος τους αποτελούσε συνέχεια του Α' Βουλγαρικού Κράτους βλ. παραπάνω υποσημ. 4.

30. Βλ. σχετ. E. Kalužniacki, *Werke*, σελ. 23.

κατέκτησε πολλά λάφυρα με τα οποία στόλισε την πρωτεύουσά του, το Τύρνοβο (βλ. σχετ. στους Βίους του αγίου Ιλαρίωνος Μογλενών και της οσίας Φιλοθέας, καθώς και στις Ομιλίες προς τιμή του αγίου Μιχαήλ του Πολεμιστού και του αγίου Ιωάννου του Πολιβότου)³¹. Τέλος για τον Ιωάννη - Ασέν Β' σημειώνει ότι υπό την ηγεσία του το Βουλγαρικό Κράτος έφθασε στη μεγαλύτερη ανάπτυξη και ακμή του, καθώς η εξουσία του απλώθηκε σχεδόν σε ολόκληρη τη Βαλκανική φτάνοντας από το Δυρράχιο μέχρι την Κωνσταντινούπολη και αναγκάζοντας ακόμα και τους Λατίνους που κατείχαν τότε την Κωνσταντινούπολη να αναγνώρισουν την ισχύ του και να πληρώσουν φόρο υποτελείας³². Σχετικά με την εκκλησιαστική πολιτική του Ιωάννου - Ασέν Β' ο Ευθύμιος υπογραμμίζει ότι φρόντισε ιδιαίτερα για την αποκατάσταση της Ορθόδοξης Εκκλησίας στις περιοχές που καταλάμβανε (βλ. σχετ. στον Βίο της οσίας Παρασκευής της Επιβατινής)³³.

Ανακαλώντας στη μνήμη τις λαμπρές ημέρες δόξας από το παρελθόν του Β' Βουλγαρικού Κράτους ο τελευταίος πατριάρχης Τυρνόβου επιδίωκε να ενισχύσει το ηθικό των συμπατριωτών που βίωναν ένα ζοφερό παρόν και ένα αβέβαιο μέλλον, καθώς οι στρατιές των Οθωμανών είχαν κατακλήσει τη διαιρεμένη χώρα και απειλούσαν άμεσα το ίδιο το Τύρνοβο³⁴.

Σύμφωνα με τον Ευθύμιο Τυρνόβου επίσης, κοινό χαρακτηριστικό όλων των ηγεμόνων του Β' Βουλγαρικού Κράτους ήταν η ευσέβειά τους. Ξεχωριστή αναφορά γίνεται στην ευσεβή πίστη του Ασέν Α', του Ιωαννίτζη και του Ιωάννου - Ασέν Β', για τους οποίους ο Ευθύμιος ακολουθώντας τα αυλικά πρότυπα δεν φείδεται κολακευτικών χαρακτηρισμών (βλ. σχετ. στους Βίους του αγίου Ιωάννου της Ρίλας, του αγίου Ιλαρίωνος Μογλενών και της οσίας Φιλοθέας, καθώς επίσης και στις Ομιλίες προς τιμή του αγίου Μιχαήλ του Πολεμιστού και του αγίου Ιωάννου του Πολιβότου)³⁵. Η ιδιαίτερη αναφορά του τελευταίου πατριάρχη Τυρνόβου στους παραπάνω ηγεμόνες σχετίζεται με το γεγονός ότι επί της ηγεμονίας τους μεταφέρθηκαν στο Τύρνοβο τα λείψανα των αγίων τους οποίους εγκωμιάζει στα αγιολογικά του έργα.

31. Βλ. σχετ. E. Kalužniacki, *Werke*, σελ. 56, 95-96, 178-179, 197.

32. Βλ. σχετ. E. Kalužniacki, *Werke*, σελ. 69-70.

33. Βλ. σχετ. E. Kalužniacki, *Werke*, σελ. 70.

34. Περισσότερα για την πολιτικοστρατιωτική κατάσταση του Βουλγαρικού Κράτους την εποχή του Ευθυμίου και την απειλή που προέρχονταν από τους Οθωμανούς βλ. *Istorija na Bǎlgarija*, tom III, σελ. 351 κ. εξ., P. Mutafčiev - V. Mutafčieva, *Istorija*, σελ. 326 κ. εξ.

35. Πρβλ. E. Kalužniacki, *Werke*, σελ. 23 κ. εξ. 56 κ. εξ., 95 κ. εξ., 178 κ. εξ. και 197 κ. εξ.

Με αφορμή μάλιστα την περιγραφή της μεταφοράς των λειψάνων στην πρωτεύουσα του Βουλγαρικού Κράτους ο Ευθύμιος βρίσκει μία ακόμα ευκαιρία να εγκωμιάσει την πίστη και την ευλάβειά τους, ιδιαίτερα σε σχέση με τα λείψανα των αγίων, τα οποία προσκυνούν με ευλάβεια και πίστη και παρακινημένοι από ιερό ενθουσιασμό τα μεταφέρουν στην πρωτεύουσα του Κράτους τους για ενίσχυση και προστασία³⁶.

Στα έργα του ο Ευθύμιος Τυρνόβου σχεδιάζει με έντεχνο τρόπο το πορτρέτο του ιδανικού ηγεμόνα μέσα από την περιγραφή της δράσης των παραπάνω ηγεμόνων, δημιουργώντας έτσι μια εξιδανικευμένη εικόνα για το παρελθόν του Βουλγαρικού Κράτους χρήσιμη στις δύσκολες συνθήκες της εποχής του³⁷. Παράλληλα αφιέρωσε την Ομιλία του «Προς τιμή των Αγίων Μεγάλων Ισαποστόλων Βασιλέων Κωνσταντίνου και Ελένης» για να συστηματοποιήσει και να ολοκληρώσει το πρότυπο του ιδανικού ηγεμόνα. Είναι μάλιστα άξιο ιδιαίτερης προσοχής το γεγονός ότι ο Μεγάλος Κωνσταντίνος παρουσιάζεται από τον Ευθύμιο σύμφωνα με τις βυζαντινές αντιλήψεις ως ιδανικός χριστιανός ηγεμόνας, ευσεβής και πιστός, ικανός κυβερνήτης, άξιος στρατιωτικός ηγέτης, προστάτης της Εκκλησίας³⁸. Το πρότυπο αυτό προβάλλεται στο πρόσωπο του τσάρου Ιωάννου - Σισμάν, ενώπιον του οποίου εκφωνήθηκε η Ομιλία, και ο οποίος καλείται να το μιμηθεί και να ανταποκριθεί με επιτυχία στις προκλήσεις του καιρού του³⁹.

Ιδιαίτερη θέση στα συγγράμματα του Ευθυμίου καταλαμβάνει η πρωτεύουσα του Κράτους. Το ένδοξο Τύρνοβο είναι η ευλογημένη και θεοφρούρητη πόλη των τσάρων, όπου φυλάσσονται τα λείψανα πολλών αγίων, τα οποία πάνω απ' όλα είναι οι πολυτιμότεροι θησαυροί της (βλ. σχετ. στον Βίο της οσίας Φιλοθέας, καθώς και στην Ομιλία προς τιμή του αγίου Ιωάννου του Πολιβότου)⁴⁰ και τα οποία συνέβαλαν καθοριστικά στην εξύψωσή του κύρους της ανάμεσα σε όλες τις υπόλοιπες βουλγαρικές πόλεις (βλ. σχετ. στην Ακολουθία της αγίας Θεοφανώς)⁴¹.

Από όσα εκτέθηκαν επιγραμματικά παραπάνω γίνεται φανερό ότι ο Ευθύμιος Τυρνόβου είναι φορέας της ιδεολογίας του Β' Βουλγαρικού Κράτους. Ομιλεί με υπερηφάνια για τους ένδοξους τσάρους και τα

36. Πρβλ. υποσημ. 35.

37. Πρβλ. υποσημ. 34.

38. Βλ. σχετ. E. Kalužniacki, *Werke*, σελ. 103-146.

39. Βλ. σχετ. E. Kalužniacki, *Werke*, σελ. 145-146.

40. Βλ. σχετ. E. Kalužniacki, *Werke*, σελ. 95 και 201-202.

41. Βλ. σχετ. E. Kalužniacki, *Werke*, σελ. 274-275.

επιτεύγματά τους. Βλέπει επίσης στο πρόσωπο του τσάρου Ιωάννου - Σισμάν τον ευσεβή ηγεμόνα που κυβερνά το Κράτος και προστατεύει την Εκκλησία. Το Τύρνοβο είναι στη συνείδησή του η ευλογημένη και ένδοξη πόλη των τσάρων και των αγίων λειψάνων. Παράλληλα όμως είναι αξιοσημείωτο, και αυτό πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερα, ότι δεν υιοθετεί την ιδεολογία που καλλιεργήθηκε στη Βουλγαρία επί βασιλείας Ιωάννου - Αλεξάνδρου, ο οποίος επιχείρησε να ιδιοποιηθεί τους τίτλους του βυζαντινού αυτοκράτορα. Πουθενά στο έργο του δεν εμφανίζονται τα οράματα που εκπροσωπεί ο βούλγαρος μεταφραστής του Χρονικού του Μανασσή και οι παραστάσεις του τσάρου Ιωάννου - Αλεξάνδρου στις μικρογραφίες και τα νομίσματα. Ο Ευθύμιος παραμένει πάντοτε ενταγμένος στο πνευματικό πλαίσιο του Ησυχασμού. Ενεργεί, γράφει και διοικεί την Εκκλησία ως ησυχαστής. Έτσι δεν είναι περίεργο το ότι δεν ακολουθεί τα οράματα της τσαρικής αυλής. Ο ίδιος, όπως και οι ομοϊδέατες του σε ολόκληρη τη Βαλκανική ακολουθεί με συνέπεια τη βυζαντινή αντίληψη για την ιεραρχία των εθνών στην κορυφή της οποίας βρίσκεται σταθερά ο βυζαντινός αυτοκράτορας και ο οικουμενικός πατριάρχης⁴².

42. Σχετικά με τη βυζαντινή αντίληψη περί της ιεραρχίας των εθνών βλ. G. Ostrogorsky, «The Byzantine Emperor and the Hierarchical World Order», *The Slavonic and East European Review*, 35 (1956), n. 84, σελ. 1-14, και του ιδίου, *Ίστορία*, τ. 1, σελ. 85, D. Obolensky, *The Byzantine Commonwealth*, σελ. 272 κ. εξ., Έ. Γλύκατζη - Άρβελέρ, *Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας*, Άθήνα 1992⁴, σελ. 55 κ. εξ. και Ι. Καραγιαννοπούλου, *Η πολιτική θεωρία των βυζαντινών*, Θεσσαλονίκη 1992, σελ 8 κ. εξ. και του ιδίου, *Το Βυζαντινό Κράτος*, σελ. 282 κ. εξ.

ΛΕΥΚΗ